

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาของปัญหาและปัญหา

อิสลาม¹ เป็นศาสนาแห่งอัลลอฮ์ ﷻ² เป็นศาสนาที่สมบูรณ์ที่สุด เป็นศาสนาที่ให้ความสำคัญกับการศึกษา อัลกุรอานที่อัลลอฮ์ ﷻ ทรงประทานให้กับท่านนบีมุหัมมัด ﷺ³ เติมด้วยเนื้อหาสาระที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา เริ่มตั้งแต่โครงการแรกจนถึงโครงการสุดท้ายที่ท่านนบีมุหัมมัด ﷺ ได้ประกาศและเผยแพร่ความรู้ตลอดจนถ่ายทอดวิชาการแก่นุชญาตอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ ไม่มีสิ่งใดที่ยังประโยชน์แก่ชีวิตมนุษย์ทั้งโลกนี้และโลกหน้า เว้นแต่ท่านได้ส่งเสริมสนับสนุนพร้อมสั่งใช้ให้กระทำ และไม่มีสิ่งใดที่ก่ออันตรายแก่ชีวิตมนุษย์ทั้งโลกนี้และโลกหน้า เว้นแต่ท่านได้ดักเตือนพร้อมสั่งห้ามปฏิบัติจนสามารถนำพามนุษยชาติจากความมืดมนสู่แสงสว่าง จากการกราบไหว้บูชาสิ่งจอมปลอมสู่การเคารพภักดีต่ออัลลอฮ์ ﷻ ท่าน ﷺ ถือเป็นบูรณจารย์คนแรกในประวัติศาสตร์อิสลาม (al-Ahwani, 1991 : 8) บรรดาเศาะหาบะฮ์⁴ ของท่านเราะสูล ﷺ เป็นสานุศิษย์รุ่นแรกที่นับถือศาสนาอิสลามและได้รับการสั่งสอนอบรมหล่อหลอมจิตใจจากท่านเราะสูล ﷺ เอง จนได้รับการขนานนามว่าเป็นกลุ่มชนที่ประเสริฐที่สุดในประวัติมนุษยชาติ (al-Hashimi, 2000 : 5) ซัยยิด กุฎบ (1985 : 14-24) ได้กล่าวพอสรุปได้ว่า : “ การที่บรรดาเศาะหาบะฮ์ ﷺ มีความประเสริฐและมีเอกลักษณ์ที่ไม่เหมือนชนรุ่นอื่นนั้นเนื่องมาจากสาเหตุดังนี้

1-พวกเขาได้ยึดคัมภีร์อัลกุรอานเป็นแหล่งแรกในการรับรู้สิ่งต่างๆ ส่วนการยึดแนวสุนนะฮ์ของท่านเราะสูล ﷺ มิใช่อื่นใดนอกจากเป็นผลของการยึดถืออัลกุรอานนั่นเอง การรับอิสลามของพวกเขาเป็นการรับอิสลามอันบริสุทธิ์

¹ อิสลามมาจากรากศัพท์ อัลฮะมะ ฮุสณีย์ อิสลามัน หมายถึง การยอมตน น้อมรับสิ่งต่างๆจากพระองค์อัลลอฮ์และจากท่านเราะสูล (Ibrāhīm Mustāfa, n.d.: 1/923, al-Jurjāniy, n.d.: 1/39)

² อ่านว่า : ซุบฮานะฮฺวะอะอะลา แปลว่า อัลลอฮ์ผู้ทรงบริสุทธิ์และผู้ทรงสูงส่ง (ดูหน้า 23)

³ อ่านว่า : ค็อลลิลลอะฮฺวะฮฺฮะฮฺฮิม แปลว่า ขอให้อัลลอฮ์ทรงให้ความโปรดปรานและความสันติแก่ท่านเราะสูล เป็นพรกาวานที่มุสลิมกล่าวต่อท้ายเมื่อกล่าวถึงนามของท่าน ﷺ (ดูหน้า 23)

⁴ บรรดามุสลิมที่ใช้ชีวิตร่วมสมัยกับท่านนบีมุหัมมัด ﷺ และเสียชีวิตในสภาพที่เป็นมุสลิม (al-Tahhān, 1985: 198)

⁵ อ่านว่า : รอฎิอัลลอฮูอันฮุม แปลว่า ขอให้อัลลอฮ์ทรงพอพระทัยต่อบรรดาเศาะหาบะฮ์ เป็นพรกาวานที่มุสลิมกล่าวต่อท้ายเมื่อกล่าวถึงบรรดาเศาะหาบะฮ์ (ดูหน้า 24)

2- พวกเขาได้อ่านอัลกุรอานเพื่อปฏิบัติโดยไม่มีรอ เปรียบเสมือนพลทหารที่เตรียมรับคำสั่งจากผู้บังคับบัญชาเพื่อไปปฏิบัติในแต่ละวัน

3- พวกเขาได้ละทิ้งสิ่งที่เป็นความเลวร้ายต่างๆที่พวกเขาเคยปฏิบัติในสมัยญาฮิลียะฮ์¹ พวกเขาได้เริ่มต้นชีวิตใหม่ด้วยวันใหม่แห่งอิสลามและด้วยบรรยากาศใหม่อันบริสุทธิ์”

การศึกษา (การศรัทธา) ของท่านเราะสูล ﷺ ได้มีมาพร้อมกับการละอู่ฮุ (การเผยแพร่) ของท่าน ﷺ นับตั้งแต่สมัยมักกะฮ์ที่คารุณ อัครอม อิบนู อะบีอัลอัครอม² (Abu Lawy , 1999 : 5 - 6) จนถึงวันที่สุดท้ายของท่าน ณ เมืองมะดีนะฮุ ท่าน ﷺ ได้ทำการละอู่ฮุและศรัทธาไปพร้อมๆ กันอย่างเต็มรูปแบบด้วยคำสอนที่ตรงกับธรรมชาติความบริสุทธิ์ของมนุษย์ ท่าน ﷺ เป็นผู้รับและผู้เผยแผ่คำบัญชาของอัลลอฮุ ﷻ เป็นแบบอย่างที่ดีในการปฏิบัติตามอัลกุรอาน เป็นผู้มีความดีงามเต็มเปี่ยมในฐานะมูรอบบิ (ผู้ให้การศึกษา) ให้กับประชาชาติ จนสามารถสร้างมนุษยชาติที่เจริญรุ่งเรืองที่บรรดานักปรัชญา นักคิด และนักฟื้นฟูจิตใจไม่ถึง (Muhammad Shadid , 1991 : 11- 14) ซึ่งเป็นนิมัต (พระคุณ) จากอัลลอฮุแก่บรรดามูอิมิน อัลลอฮุ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ
ءَايَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِن كَانُوا مِن قَبْلُ لَىٰ سَلِيلٍ
مُّبِينٍ﴾

(آل عمران : 164)

ความว่า : “แน่นอนอันยิ่งใหญ่ที่พระองค์มีพระคุณแก่ผู้ศรัทธาทั้งหลาย โดยที่พระองค์ได้ทรงส่งเราะสูลคนหนึ่ง จากพวกเขาเองมาในหมู่พวกเขาโดยที่เขาสั่งได้อ่านบรรดาโองการของพระองค์ให้พวกเขาฟัง และจะทำให้พวกเขาสะอาดและจะสอนคัมภีร์ และความรู้เกี่ยวกับข้อปฏิบัติในบัญญัติศาสนาแก่พวกเขาด้วย และแท้จริงเมื่อก่อนนั้นพวกเขาเคยอยู่ในความหลงผิดอันชัดแจ้ง”

(อาละอิมรอน:164)

¹ สมัยก่อนอิสลาม ซึ่งคนสมัยนั้นไม่รู้ว่าจะโทษอะไร สิ่งไหนหะรอม และพวกเขาไม่รู้ด้วยว่าสิ่งไหนดีสิ่งไหนชั่ว หรือสภาพความงมงายก่อนที่อิสลามจะอุบัติขึ้น (เป็นมุสลิม, ม.ป.ป. : 63, สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ, ม.ป.ป. : 259)

² เป็นสถานที่ที่ท่านบิให้การศึกษาอบรมบรรดามุสลิม ซึ่งเป็นโรงเรียนแห่งแรกในประวัติศาสตร์อิสลาม (หะซัน อับดุลอาล , ม.ป.ป. : 26)

หลังจากที่ท่านเราะฮูฎ رضي الله عنه ได้เสียชีวิตบรรดาเศาะหาบะฮ์ رضي الله عنهم ได้สานต่องาน
 คณะอะฮ์ลุลบัยอะฮ์ไว้ให้กับเหล่าผู้ศรัทธาเพื่อให้ศรัทธามั่นในเอกองค์อัลลอฮ์ ﷻ และปฏิบัติตามคำ
 สอนของอัลลอฮ์ ﷻ ตามแนวทางของท่านเราะฮูฎ رضي الله عنه ตลอดจนบรรดาผู้ดำเนินตามพวกเขาด้วย
 การทำดี(ต่าบีอีน)¹ ได้เดินตามแนวของเศาะหาบะฮ์ رضي الله عنهم ในด้านการศรัทธา การปฏิบัติศาสนกิจ ด้าน
 สังคม ด้วยการศึกษอบรมตามแบบฉบับท่านเราะฮูฎ رضي الله عنه (al-Hazimi , 2000 : 6)

บรรดาอุละมาอ์² (นักปราชญ์อิสลาม)หลังจากยุคต่าบีอีนก็ได้ให้ความสำคัญกับ
 การศึกษา โดยตลอดทั้งสมัยอุมัยยะฮ์³ สมัยอับบาซียะฮ์⁴ สมัยอุมัยยานียะฮ์⁵ และสมัยปัจจุบันซึ่งเห็น
 ได้จากงานเขียนหรือหนังสือต่างๆ เช่น หนังสืออัลอะดะบ อัลมุฟรัด ของอิหม่าม อัลญุคอรียะฮ์⁶ ,
 หนังสืออาดาบ อัลมุอัลลิมีนของอิบนุชะฮุนน⁷ , หนังสืออรรีธาละฮ์ อัลมุฟัสซอละฮ์ ลีอะฮฺวาล
 อัลมุตะอัลลิมีน อะ อะหฺกาม อัลมุอัลลิมีน วัต มุตะอัลลิมีน ของอัลกอบีซีฮ์⁸ ฯลฯ หนังสือเหล่านี้ได้
 ให้ความสำคัญกับการศึกษาและได้พูดถึงการศึกษาทั้งโดยรวมและโดยเฉพาะ (‘Abd al-Ghani
 ‘Abud , 1985 : 129)

จะเห็นได้ว่าท่านนบี ﷺ เอง บรรดาเศาะบะฮ์ رضي الله عنهم ต่าบีอีน ตลอดจนอุละมาอ์ทุกยุค
 ทุกสมัยได้ให้ความสำคัญกับการศึกษา ดังนั้นการศึกษา (การศรับียะฮ์) จึงเป็นหน้าที่ของพ่อแม่
 และครูผู้สอน และเป็นอะมานะฮ์ความรับผิดชอบของคนทุกคน จากรุ่นหนึ่งสู่อีกุ่นหนึ่ง ใครละ
 เว้นปฏิบัติเขาคนนั้นย่อมได้รับความหายนะ (al-Nahlawi , 1977 : 17) อัยยูบ ดักกุลดอฮ์ (1996 :
 125) ได้กล่าวว่า : “ การศึกษาอิสลามนั้นเป็นความจำเป็นของปัจเจกบุคคล และสังคมในระดับที่เท่า
 เทียมกันและไม่สามารถแยกจากกันได้ไม่ว่าจะอยู่ที่ไหน ยิ่งเพิ่มระดับความสำคัญ มากขึ้นเมื่อบุคคล
 นั้นเข้าสู่หนทางการทำงานเพื่ออัลอิสลาม ” ด้วยการศึกษอิสลามสามารถแปรพบัญญัตติอิสลามสู่
 การปฏิบัติให้เป็นจริงได้เนื่องจากเป้าหมายทางการศึกษาในอิสลามนั้นเพื่อใช้ปฏิบัติใน
 ชีวิตประจำวัน และพบัญญัตติอิสลามในทุกยุคทุกสมัยไม่สามารถใช้เป็นวิถีชีวิตทั้งในรูปปัจเจก
 บุคคลหรือสังคมได้นอกจากจะต้องผ่านกระบวนการการศึกษา การปลูกฝังความศรัทธาต่ออัลลอฮ์
ﷻ และการนอบน้อมในคำบัญชาของอัลลอฮ์ ﷻ (al-Hazimi , 2000 : 5) และการศึกษาอย่าง

¹ คือบรรดามุสลิมที่ร่วมสมัยกับบรรดาเศาะหาบะฮ์ رضي الله عنهم และได้เสียชีวิตสภาพที่เป็นมุสลิม (al-Tahhān,1985:202)

² อุละมาอ์ เป็นพหูพจน์ของคำ ว่า อาลิม ซึ่งหมายถึง ผู้ที่ปฏิบัติในความรู้ (al-Paiyumiyy,n.d.:427)

³ ระหว่างปี ฮ.ศ.93 – 132 (al-Shalabiyy,n.d.: 20, Ibrāhīm Narungraksakhet,2546:29)

⁴ ระหว่างปี ฮ.ศ.132 – 640 (Ibrāhīm Narungraksakhet,2546:34)

⁵ ระหว่างปี ฮ.ศ.640 – 1343 (Ismail Ahmad Baghi,n.d.: 9 ,Ibrāhīm Narungraksakhet,2546:103)

⁶ อะบูบัคคิลาฮ์ มุหัมมัด อิบนุฮิซมาแอล เกิดปีฮ.ศ. 194 เสียชีวิตปี ฮ.ศ.256 (Ibn Khalkān,n.d.: 4/188)

⁷ อะบูบัคคิลาฮ์ มุหัมมัด อิบนุ อับดิสลาามอิบนุชะฮุนนเกิดปี ฮ.ศ. 202 เสียชีวิตปี ฮ.ศ. 256 (al-Dhahabiyy,n.d.: 12/63)

⁸ อะบู อัสหะซัน อะลี อิบนุญามิมัด อัลกอบีซีฮ์ เกิดปี ฮ.ศ.324 เสียชีวิตปี ฮ.ศ. 403 (Ibn Khalkān,n.d.: 3/320)

เกี่ยวข้องกับคนทุกคนทุกยุคทุกสมัย ไม่ได้เจาะจงเฉพาะครูหรือผู้ที่จะเป็นครูเท่านั้นที่จะต้องเข้าใจ และเรียนรู้เกี่ยวกับการศึกษา ครูหรืออาจารย์อาจเกี่ยวข้องในฐานะผู้ใช้กระบวนการนำเสนอ อีสลามสู่ผู้เรียน ส่วนบุคคลอื่นนั้นเกี่ยวข้องกับในฐานะผู้บริโกลหรือผู้ที่รับศาสนานั้น ทุกคนชาติ ทุก เผ่าพันธุ์ และทุกยุคทุกสมัย มนุษย์จะต้องมีแนวการศึกษาเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของตนเอง อาจจะ คล้ายคลึงกันบ้างระหว่างชาติ หรืออาจจะแตกต่างกัน โดยสิ้นเชิงนั้นขึ้นอยู่กับปรัชญาการดำเนิน ชีวิตของชนนั้นๆ

การศึกษาอิสลามเป็นการศึกษาที่เน้นให้มนุษย์ดำเนินชีวิตตามแนวทางที่ถูกต้อง ปลอดภัย อยู่ในสังคมอย่างมีความสุข ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ทำร้ายกันและกัน ไม่ทำลายล้าง ธรรมชาติที่ได้ออนุรักษ์ โดยการหมั่นทำศาสนกิจ ไม่เคยลืมผู้สร้างนิกถึงพระเจ้าผู้ตลอดเวลา สังคมโลกปัจจุบันประสบปัญหาหลายๆ ด้านไม่ว่าในด้านการศึกษา สังคม เศรษฐกิจ การเมือง ปัญหาต่างๆ นั้นมีมูลเหตุจากปัญหาครอบครัวกล่าวคือครอบครัวแตกแยก ลูกหลานถูกทอดทิ้ง และ ไม่ได้รับการศึกษาหรือด้อยการศึกษา (al-Nahlawi, 1984 : 11) โดยเฉพาะสังคมโลกมุสลิมปัจจุบัน ยังประสบปัญหาในเชิงความคิดซึ่งทำให้เกิดความขัดแย้ง ความแตกแยกในหมู่ชนมุสลิมด้วยกัน ปัญหาดังกล่าวนั้นเป็นช่องว่างให้แก่ผู้ไม่หวังดีคืออิสลามใช้เป็นช่องโหว่ในการทำลายอิสลามเพราะ พวกเขาได้พยายามทุกวิถีทางเพื่อให้มุสลิมขาดความเชื่อถือในศาสนาที่ตนนับถือ และห่างไกลจากรากคำสอนของอิสลาม (Shalaby, 1984 : 21- 22) ฉะนั้นเราในฐานะที่เป็นพ่อแม่ ครูบาอาจารย์ ต้องให้ความสำคัญกับการศึกษาอบรมผู้เยาว์ภายใต้ความดูแล เพื่อพวกเขาจะได้หลุดพ้นจากความ รัวของอัลลฮอญ และห่างไกลจากไฟนรก ดังที่อัลลฮอญได้ตรัสว่า :

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا قُوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا

مَلَكُوتُ غِلَظٌ غَلَاظٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٦﴾

(التحریم : 6)

ความว่า : “โอ้บรรดาผู้ศรัทธาเอ๋ย จงคุ้มครองตัวของพวกเจ้าและครอบครัวของ พวกเจ้าให้พ้นจากไฟนรก เพราะเชื้อเพลิงของมันคือมนุษย์ และก้อนหิน มีมะลาอิกะฮ์ผู้แข็งกร้าวและห้าวหาญ¹ คอยเฝ้ารักษามันอยู่ พวกเขาจะไม่ฝ่า

¹ ดูความหมายฮัฎฎรอน โดยคิรอก กุลสิรวัสดี (อิรอฮิม กุเรซ) (คิเรก, 2544 : 3/1638)

ฟีนอัลลอฮฺในสิ่งที่พระองค์ทรงบัญชาแก่พวกเขา และพวกเขาจะปฏิบัติตามที่ถูก
บัญชา¹

(อัดดีห์รึม : 6)

ท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ได้กล่าวว่า :

((كل مولود يولد على الفطرة فأبواه يهودانه أو ينصرانه أو يمجسانه))

(رواه البخاري، 2000 : 7161)

ความว่า : “บรรดาทารกทุกคนล้วนเกิดมาในสภาพที่บริสุทธิ์ และบิดามารดาของ
เขาทั้งสองมีส่วนในการที่จะทำให้เขาเป็นผู้ปฏิบัติตาม/ผู้นับถือศาสนาอื่นหรือ
ศาสนาคริสต์นหรือศาสนาอะณูชี (บูชาไฟ)”

(บันทึกโดย al-Bukhāriy, 2000 : 7161)

การให้การศึกษ่า อบรม สั่งสอน และบ่มนิสัยเด็กเพื่อสร้างมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งทาง
ร่างกาย จิตใจ สติปัญญา มีความรู้และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำเนินชีวิตนั้น
สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ของประเทศไทยตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจ
และสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 -2544) จนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับ
ที่ 10 (ฉบับปัจจุบัน พ.ศ. 2550 – 2554) ได้มุ่งเน้นความสำคัญในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์
ทางด้านกฎหมายทางการศึกษา ได้แก่ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ที่ระบุไว้ชัดเจน
ว่า จะมุ่งเน้นการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งทางร่างกาย จิตใจ
สติปัญญา ความรู้และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำเนินชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับ
ผู้อื่นได้อย่างมีความสุข (พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 หมวด 1 มาตรา 6)

การศึกษาของโลกมุสลิมปัจจุบันส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดตะวันตกหรือ
แนวคิดเซกูลลาร์² ที่แยกแหวางความรู้ทางธรรมและความรู้ทางโลก ทำให้เป้าหมายการศึกษา

¹ อัลกุรฎีมีอีกคำว่า : “บรรดาอุละมาอ์ได้กล่าวว่า : บรรดาอุลลฮานของพวกเขาเข้าสู่ในคำว่า *قرا أنفسكم* เพราะพวกเขาเป็นส่วน
หนึ่งของพวกเขาโดยสั่งสอนพวกเขาในสิ่งที่อนุญาตและที่ไม่อนุญาต และอบรมพวกเขาเพื่อให้ห่างไกลจากสิ่งที่ต้องห้ามและเป็น
บาป” ดู อัลญามิอฺ ลี อะฮฺกาม อัลกุรอาน (al-Qur'ubi,1988:18/127) ท่านอะลิกกล่าวว่า “จงคุ้มครองพวกเขาให้พ้นจากไฟนรกโดยการ
สั่งสอนและให้การอบรมดูแล” ดู ตัฟซีร อัลกุรอาน อัลอะซิม (Ibn Kathir,n.d.: 4/391),ดู ญามิอฺ อัลอะฮฺวาน อัน ตะวีล อออิ อัลกุรอาน
(al-Tabari,n.d.: 29/165)

² แนวคิดเซกูลลาร์เป็นแนวคิดที่แยกแหวางศาสนากับการปกครองซึ่งเป็นแนวคิดที่คิดจากหลักการอิสลาม (Mobd Qutub,n.d.: 1 และ
www.islamway.com , www.saaidd.net/mktarat/almanni/12.htm)

ปัจจุบันเน้นด้านวัตถุมากกว่าด้านคุณธรรม จึงส่งผลต่อการศึกษาของมุสลิมเป็นอย่างมาก เพื่อเป็นทางออกสำหรับปัญหาดังกล่าวนั้นมุสลิมจำเป็นต้องกลับสู่อิสลามในทุกอริยาบถของชีวิต โดยเฉพาะด้านการศึกษา (al-Nuri, 1984 : 52) การกลับสู่อิสลามในด้านการศึกษานั้นนักวิชาการมีทัศนะหลายทัศนะทุกๆ ทัศนะนี้อยู่ในขอบเขตของการอิสลามานูวัตร์ (Islamization) ทางการศึกษาทั้งสิ้น กล่าวคือ การปรับให้ทุกอย่างที่เกี่ยวกับการศึกษาให้สอดคล้องกับหลักการของศาสนาอิสลาม อิสลามมานูวัตร์เป็นแนวคิดในการปฏิวัติสู่หลักคำสอนของศาสนาที่ต้องเริ่มด้วยกระบวนการจัดการศึกษา (al-Ma'had al-'Aalami li al-Fikri al-Islami, 1986 : 166 – 171) ในทัศนะของผู้วิจัยการอิสลามานูวัตร์ที่มีความสำคัญมากที่สุดคือการใช้ประโยชน์จากแนวคิดต่างๆ ของอุละมาอ์มุสลิมสมัยก่อนที่ได้อุทิศชีวิตเพื่ออิสลามและการศึกษาอิสลามแล้วมาประยุกต์ใช้แนวคิดดังกล่าวให้เข้ากับสภาพปัจจุบันเพราะแนวคิดทางการศึกษาปัจจุบันล้วนแล้วเป็นผลสะท้อนจากแนวคิดของอุละมาอ์มุสลิมสมัยก่อน(al-Ju'jami, 2005:99) โดยเฉพาะแนวคิดของอิหม่ามอัลเฆาะซาลีซึ่งที่ ศ.ดร.มุฮัมหมัด ซารีฟ ก่าน (อิบราฮีม ณรงค์รักษาเขต, 2546: 65 อ้างจาก Khan , 1986:84) ว่า “ การศึกษาในปัจจุบันนั้นเป็นผลสะท้อนอย่างชัดเจนถึงแนวคิดทางการศึกษาของ อัลเฆาะซาลี ” เพราะท่านอิหม่ามอัลเฆาะซาลีมีความปรารถนาในหลายสาขาวิชาซึ่งที่อิหม่ามอัลสะรอมีนได้เคยกล่าวถึงคุณสมบัตินี้ของท่านอิหม่ามอัลเฆาะซาลี ไว้ว่า “ อัลเฆาะซาลีนั้นมีความปรารถนาเรื่องในศาสตร์แขนงต่างๆ เป็นอย่างดี ” และท่านเป็นอุละมาอ์ทางการศึกษาผู้หนึ่งที่โดดเด่นในประวัติศาสตร์อิสลาม (Abu lawi , 1999 : 289 – 294) พร้อมกันนั้นท่านเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับจากมุสลิมและไม่ใช่มุสลิมในหลายสาขาวิชา อันดุลลาหม ยูซุฟ (2004 : 1) กล่าวว่า “ อัล เฆาะซาลี เป็นนักคิดที่โดดเด่นทั้งในหมู่มุสลิมและไม่ใช่มุสลิม ความโดดเด่นของท่านส่งผลต่อบรรดามุสลิมในด้านความคิด กริยามารยาท และด้านการศึกษา ความรู้ของท่านกว้างขวางในหลายสาขาด้วยกันคือ สาขาปรัชญา อาภิศาสตร์ ภาษาศาสตร์ อักษรศาสตร์ การเมือง การเมือง และอื่นๆ รวมทั้งงานเขียนของท่านมีมากมายเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย” หนึ่งในงานเขียนของท่านอิหม่ามที่ได้รับการยอมรับมากในบรรดามุสลิมและไม่ใช่มุสลิมคือหนังสืออิฮฺยาอ์อูลุม อัลดีน ซึ่งเป็นหนังสือที่มีเนื้อหาสาระในหลายสาขาวิชาจนมีผู้คนยกย่องหนังสือดังกล่าวมากมายซึ่งที่ อัสสุบกี (ม.ป.ป. : 6/202) กล่าวว่า “ ถ้ามุสลิมคนใดไม่มีหนังสือนี้ออกจากหนังสืออิฮฺยาอ์ อูลุม อัลดีน ก็เพียงพอแล้วสำหรับเขา ” อันนุรีย์ กล่าวว่า “หนังสืออิฮฺยาอ์ อูลุม อัลดีนเกือบจะเป็นอัลกุรอาน” (อ้างใน al-Qaradawi , 2004 : ๖) รวมทั้งอิหม่ามอัลเฆาะซาลีเป็นอุละมาอ์ในมัซฮับชาฟีอี¹ และได้รับการยกย่อง การยอมรับจากมุสลิมทั่วโลกโดยเฉพาะมุสลิมในแถบมลายู

¹ มัซฮับในเชิงภาษาแปลว่าทางเดิน มัซฮับชาฟีอีเป็นมัซฮับหนึ่งในสี่มัซฮับที่ได้รับการยอมรับจนถึงปัจจุบันที่นำโดยอิหม่ามชาฟีอียี่สิบนามเต็มว่าอับดุลลอฮ์ มุหัมมัด อิบน์ อีดิรียะ อิบน์ อัลอับบาส อัชชาฟีอียี่สิบชื่อเมื่อปี ฮ.ศ. 150 / ค.ศ. 767 เสียชีวิตปี ฮ.ศ. 204

อิหม่ามมุหัมมัด อิบну ซะหฺญา¹ กล่าวว่า “อัลอะฆะซาลีฮ์ก็คือนักวิชาการที่เก่งสอง” (อ้างใน al-Subki , มปป : 6/202) และท่านได้รับการสมญานามจากบรรดาอุละมาอ์มุสลิมว่าเป็นทั้งมัจญ์ดิด (مجدد القرن الخامس الهجري) นักฟื้นฟูศาสนาในศตวรรษที่ห้าของอิเรซุสกีราช เป็นหุญญะตุลอิสลาม (حجة الإسلام) ผู้ที่ได้รับการอ้างอิงในเรื่องศาสนา และเป็นผู้ฟื้นฟูเผยแพร่ศาสตร์ต่างๆในอิสลาม (محيي علوم الدين) (al-Qaradawi : 2004 : 2) หนังสือต่างๆ ของอิหม่ามอัลอะฆะซาลีฮ์เต็มไปด้วยแนวคิดปรัชญา และศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับจริยธรรมที่ควรแก่การศึกษาและให้ความสำคัญ (Insaf Ramadan , 2004 : 211)

การรับใช้อิสลามของท่านอิหม่ามอัลอะฆะซาลีฮ์และผลงานทางวิชาการของท่าน โดยเฉพาะหนังสืออิฮยอ์ อุลุม อัคดีน เต็มเปี่ยมด้วยแนวคิดที่ควรแก่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง รวมทั้งการทำท่านอิหม่ามเป็นอุละมาอ์นักฟื้นฟูศาสนาและเป็นทายาทผู้สืบทอดมรดกท่านมีผู้หนึ่ง ดังที่ท่านนบี ﷺ ได้กล่าวไว้ว่า

((العلماء ورثة الأنبياء))

(رواه أبو داود ، د .ت : 4642)

ความว่า : “บรรดาอุละมาอ์ (ผู้รู้ในศาสนา) คือ ทายาทผู้สืบทอดมรดกจากเหล่าศาสนทูต”

(บันทึกโดย Abu Dawud , n.d : 4642)²

((إن الله يبعث لهذه الأمة على رأس كل مائة سنة من يجدد لها دينها))

(رواه أبو داود ، د .ت : 4291)

ความว่า : “แท้จริงอัลลอฮ์ จะทรงคัดเลือกให้แก่ประชาชาตินี้ในทุกๆ ร้อยปีบุคคลที่จะมาฟื้นฟูศาสนาของพวกเขา”³

(บันทึกโดย Abu Dawud , n.d : 4291)¹

/ ค.ศ. 821 (Ibn Khalkan,n.d.: 4/163,al-Dhahabiy,n.d.: 10/5)

¹ คือนุหัมมัด อิบну ซะหฺญา อิบนุ อะหฺมัด อันนัษฮารุ้ เกิดในปี ฮ.ศ. 476 เสียชีวิตในปี ฮ.ศ.548 (Ibn Khalkān,n.d.: 4/223)

² ซอซออัลลามานีย์กล่าวว่า “หะดีษนี้เป็นหะดีษเศาะหีหฺ” หะดีษเลขที่ 223 (Ibn Mājah,n.d.: 1/81)

³ มุรตะฎอ อัซซุบัยดี ได้อธิบายหะดีษนี้ว่า : “หมายถึงอัลลอฮ์ได้ให้มีผู้ฟื้นฟูศาสนาในทุกหนึ่งศตวรรษหนึ่งคนหรือหลายคนทำการขึ้นเนเพื่อให้เกิดความกระง่างระหว่างสุนนะฮ์กับบิดอะฮ์..”ท่านได้กล่าวถึงผู้เป็นนักฟื้นฟูในแต่ละศตวรรษว่าในศตวรรษที่ห้าคืออิหม่ามอัลอะฆะซาลีฮ์ และท่านยังกล่าวอีกว่า “ ผู้ที่กล่าวเหมือนกับตนได้กล่าวนั้นคือ อิบนุ อัศซุบัยดีและอัลฟาอิซุ ละอูลุดดีน อัซซุบัยดี” ดู อิลติฮาฟ อัลศาะฮะฮ์ อัลมุตะกะบิน (al-Zubaidi,1994 : 1/26-27) และ(Ibn Kathir,1987:10/264)

ด้วยความสำคัญของการศึกษาอิสลามและปัญหาที่ได้กล่าวมาข้างต้นก่อกวนกับความสนใจของผู้วิจัยต่อหนังสืออิฮฺยาอฺ อุลุม อัลดีน ผู้วิจัยมีความมุ่งมั่นที่จะศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดทางการศึกษาของอิหม่ามอัลอะหมะดฺชาลีฮฺในหนังสืออิฮฺยาอฺ อุลุม อัลดีน เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการอิสลามานูวัตร์ทางการศึกษาและเพื่อประโยชน์ในการทำงานเพื่ออัลอิสลามและมุสลิมีนต่อไป ขอเอกองค์อัลลอฮฺทรงให้ความช่วยเหลือและให้ทางนำ อามีน ยา ร็อบ อัลอะละมีน

1.2 อัลกรุอาน อัลหะดีษ เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1.2.1 อัลกรุอาน

จากการศึกษาของอะฮฺลุลกรุอานที่เกี่ยวกับการศึกษา การอบรมบ่มเพาะจิต พบว่าอัลลอฮฺ ﷻ ได้กล่าวถึงเรื่องการศึกษาในหลายอายะฮฺ อายะฮฺเหล่านั้นได้ออกถึงความสำคัญของการศึกษา ความประเสริฐของอุละมาอฺ หน้าที่ของพ่อแม่และครูบาอาจารย์ในการให้การศึกษาแก่ผู้อยู่ภายใต้การดูแล เรื่องราวของชนรุ่นก่อนในการให้การศึกษา และได้กล่าวถึงผลที่ผู้ให้การศึกษาอบรมผู้อยู่ภายใต้การดูแลจะได้รับอนิสกัตทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ผู้วิจัยขอยกบางอายะฮฺพอสรุปดังนี้

1- อายะฮฺที่ส่งเสริมให้มีการศึกษาและกล่าวถึงความสำคัญของการศึกษา และความประเสริฐของอุละมาอฺ อัลลอฮฺ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَٰؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣١﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٣٢﴾ قَالَ يَتَفَادِمُ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنْي أَعْلَمُ الْغَيْبَ السَّمْوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٣٣﴾﴾

(البقرة : 41 – 44)

ความว่า : “และพระองค์ทรงสอนอาดัมให้รู้บรรดาชื่อทั้งหมด(ของสรรพสิ่งทั้งหลาย) หลังจากนั้นทรงเสนอสิ่งเหล่านั้นแก่เหล่ามาลาอิกะฮฺและตรัสว่า พวกเจ้าจงแจ้งแก่ข้าที่เกิดถึงบรรดาชื่อของสิ่งเหล่านี้ หากพวกเจ้าเป็นผู้ซัจจริง พวกเขาก็

¹ ข้อค้ออัลอับบานี้อีกคำว่า “หะดีษนี้เป็นหะดีษเศาะหีหฺ” หะดีษเลขที่ 599 (aF-AlBani,n.d.: 2/148)

ทูลตอบว่า มหาบริสุทธิ์แห่งพระองค์ เราไม่มีความรู้ (ในชื่อเหล่านั้นเลย) ยกเว้น
 สิ่งที่พระองค์ได้ทรงสอนเราให้รู้เท่านั้น แท้จริงพระองค์ทรงรอบรู้ยิ่ง อีกทั้งทรง
 ปรินิพนธ์ พระองค์ครีเสว ไอ้อาคัม(ขอความสันติจงมีแก่ท่าน) จงแจ้งชื่อของสิ่ง
 เหล่านั้นให้พวกเขาทราบเถิดและแล้วเมื่ออาคัม ได้แจ้งแก่พวกเขาถึงรายชื่อของสิ่ง
 เหล่านั้น พระองค์ครีเสวว่า ข้ามิได้บอกพวกเจ้ามาก่อนดอกหรือว่า อันที่จริงข้านี้หยิ่ง
 รู้ในความลึกลับแห่งชั้นฟ้าและแผ่นดิน และข้ายังรู้ในสิ่งที่พวกเจ้าเปิดเผยและสิ่ง
 ที่พวกเจ้าปิดบัง”

(อัล-บะเกาะเราะฮฺ : 41 – 44)

﴿ شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴾

(آل عمران : 18)

ความว่า : “อัลลอฮฺทรงยืนยันว่า แท้จริงไม่มีผู้ที่ควรได้รับการเคารพสักการะใดๆ
 นอกจากพระองค์เท่านั้น และมาลาอิกะฮฺ และผู้มีความรู้ในฐานะดำรงไว้ซึ่งความ
 ยุติธรรมนั้น ก็ยืนยันด้วยว่าไม่มีผู้ที่ควรได้รับการเคารพสักการะใดๆนอกจาก
 พระองค์ผู้ทรงเดชานุภาพ ผู้ทรงปรินิพนธ์เท่านั้น”

(อาละอิมรอน : 18)

﴿ يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴾

(المجادلة : 11)

ความว่า : “ อัลลอฮฺจะทรงยกย่องเทิดเกียรติแก่บรรดาผู้ที่ศรัทธาในหมู่พวกเจ้า และ
 บรรดาผู้ได้รับความรู้หลายชั้น และอัลลอฮฺทรงรอบรู้ยิ่งในสิ่งที่พวกเจ้ากระทำ ”

(อัลมูญาอะละฮฺ : 11)

﴿أَمَّنْ هُوَ قَنِتُّ إِتَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ ۗ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ۗ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ ﴿٩﴾﴾

(الزمر : 9)

ความว่า : “ผู้ที่เขาเป็นผู้กักตุนในยามค่ำคืนในสภาพของผู้ศุกุด และผู้ยืนละหมาด โดยที่เขาหัวนเกรงต่อโลกอาทิเราะฮ์ และหวังความเมตตาของพระเจ้าของเขา (จะเหมือนกับผู้ที่ตั้งภาคีต่ออัลลอฮ์หรือนั้นหรือ?) จงกล่าวเถิด(มุหัมมัด)บรรดาผู้ผู้ และบรรดาผู้ไม่รู้จะเท่าเทียมกันหรือ? แท้จริงบรรดาผู้ที่มีสติปัญญาเท่านั้นที่ใคร่ครวญ”

(อีซหฺมฺร:9)

﴿إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ ۗ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ ﴿٢٨﴾﴾

(ฟาฏร : 28)

ความว่า : “แท้จริงบรรดาผู้มีความรู้จากปวงบ่าวของพระองค์เท่านั้นที่เกรงกลัวอัลลอฮ์ แท้จริงอัลลอฮ์นั้นเป็นผู้ทรงอำนาจ ผู้ทรงอภัยเสมอ”

(ฟาฏีร: 28)

﴿وَمَا كَانَتِ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً ۚ فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ﴿١٢٢﴾﴾

(التوبة : 122)

ความว่า : “ ไม่บังควรที่บรรดาผู้ศรัทธาจะออกไปสู้รบกันทั้งหมด ทำไมแต่ละกลุ่มในหมู่พวกเขาจึงไม่ออกไปเพื่อหาความเข้าใจในศาสนา และเพื่อจะได้ตักเตือนหมู่คณะของพวกเขา เมื่อพวกเขาได้กลับมาซึ่งหมู่คณะของพวกเขา โดยหวังว่าหมู่คณะของพวกเขาจะได้ระมัดระวัง”

(อัดเตาะบะฮ์ : 122)

﴿ فَسْتَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٧﴾ ﴾

(النحل : 44 ، الأنبياء : 7)

ความว่า : “ดังนั้นพวกเจ้าจงถามบรรดาผู้หากพวกเจ้าไม่รู้”

(อันนัหฺลุ : 44 และ อัลอัมมิมฺยาฮฺ : 7)

2-อาชะฮฺที่สั่งให้พ่อแม่ ครูบาอาจารย์และผู้รับผิดชอบในการให้การศึกษาอบรม
สั่งสอน ดูแลผู้ผู้ได้รับความรับผิดชอบ อัลลอฮฺ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا

مَلَكُوتٌ غَلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٦٨﴾ ﴾

(التحریم : 6)

ความว่า : “โอ้บรรดาผู้ศรัทธาเอ๋ย จงคุ้มครองตัวของพวกเจ้าและครอบครัวของ
พวกเจ้าให้พ้นจากไฟนรก เพราะเชื้อเพลิงของมันคือมนุษย์ และก้อนหิน มี
มะลาอิกะฮฺผู้แข็งแกร่งและห้าวหาญคอยเฝ้ารักษามันอยู่ พวกเขาจะไม่ฝ่าฝืน
อัลลอฮฺในสิ่งที่พระองค์ทรงบัญชาแก่พวกเขา และพวกเขาจะปฏิบัติตามที่ถูก
บัญชา”

(อัดดีหฺรึม : 6)

﴿ وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يُعْظَمُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ

عَظِيمٌ ﴿٦٩﴾ وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهَنَا عَلَى وَهْنٍ وَفِصْلُهُ فِي

عَامٍ مِنْ أَنْ أَشْكُرَ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَى الْمَصِيرِ ﴿٧٠﴾ وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلَى أَنْ تُشْرِكَ

بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ

سَبِيلَ مَنْ أَنْابَ إِلَىٰ قَوْمٍ إِلَىٰ قَوْمٍ إِلَىٰ مَرَجِعِكُمْ فَأَنْتُمْ كَمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٧١﴾ يَا بُنَيَّ إِنِّي

إِن تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ حَرْدَلٍ فَنُكِّنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ

يَأْتِ بِهَا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ ﴿٧٢﴾ يَا بُنَيَّ أَقْبِرِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَنْتَ عَنِ

أَلْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ ۗ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ ﴿١٣﴾ وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ
لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا ۗ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴿١٤﴾ وَأَقْصِدْ
فِي مَشْيِكَ وَأَغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ ۗ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ ﴿١٥﴾

(لقمان : 13 - 19)

ความว่า : “และจงรำลึกเมื่อลูกมานได้กล่าวแก่บุตรของเขา โดยสั่งสอนเขาว่า “โอ้
ลูกเอ๋ย เจ้าอย่าได้ตั้งภาคีใดๆต่ออัลลอฮ์ เพราะแท้จริงการตั้งภาคีนั้นเป็นความผิด
อย่างหนักหน่วงโดยแน่นอน และเราได้สั่งการแก่มนุษย์เกี่ยวกับบิดามารดาของพวกเขา
เขา โดยที่มารดาของเขาได้อุ้มครรภ์ เขาอ่อนเพลียงลงครั้งแล้วครั้งเล่า และการหย่า
นามของเขาในระยะเวลาสองปี เจ้าจงชอบคุณข้า และบิดามารดาของเจ้า ยังเรานั้น
คือการกลับไป และถ้าเขาทั้งสองบังคับเจ้าให้ตั้งภาคีต่อข้า โดยที่เจ้าไม่มีความรู้
ในเรื่องนั้น เจ้าอย่าได้ปฏิบัติตามเขาทั้งสอง และจงอดทนอยู่กับเขาทั้งสองในโลก
นี้ด้วยการทำความดี และจงปฏิบัติตามทางผู้ที่กลับไปสู่อุซมา และยังเรานั้นคือทาง
กลับของพวกเขา เจ้า ดังนั้น ข้าจะบอกแก่พวกเขาในสิ่งที่พวกเขาเจ้าได้กระทำไว้ โอ้ลูก
เอ๋ย แท้จริง(หากว่าความคิดนั้น)มันจะหนักเท่าเมล็ดฝักสักเมล็ดหนึ่ง มันจะซ่อน
อยู่ในหิน หรืออยู่ในชั้นฟ้าทั้งหลายหรืออยู่ในแผ่นดิน อัลลอฮ์ก็จะทรงนำมัน
ออกมา แท้จริง อัลลอฮ์เป็นผู้ทรงเมตตา ผู้ทรงรอบรู้อยิ่ง โอ้ลูกเอ๋ย เจ้าจงดำรงไว้ซึ่ง
การละหมาดและจงใช้กันให้กระทำความดี และจงห้ามปรามกันให้ละเว้นการทำให้
ความชั่ว และจงอดทนต่อสิ่งที่ประสบกับเจ้า แท้จริง นั่นคือส่วนหนึ่งจากกิจการที่
หนักแน่น มันคง และเจ้าอย่าหันแก้ม(ใบหน้า)ของเจ้าให้แก่ผู้คนที่อย่างยะโส และ
อย่าเดินไปตามแผ่นดินอย่างไร้มารยาท แท้จริงอัลลอฮ์มีทรงชอบทุกผู้ห่อหุ้ม
ของพระองค์ และผู้ศรัทธา และเจ้าจงก้าวเท้าของเจ้าพอประมาณ และจงลดเสียง
ของเจ้าลง แท้จริง เสียงที่น่าเกลียดคือเสียง (ร้อง) ของลา”

(ลูกมาน:13 - 19)

3- อาษะฮ์ที่กล่าวถึงผลที่ผู้ให้การศึกษา อบรม สั่งสอนผู้อยู่ภายใต้การดูแลจะได้รับ
อนิสต์ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّنَا بِانِي صَغِيرًا ۝٢٤﴾

(الاسراء : 24)

ความว่า: “..และจงกล่าวว่ ข้าแต่พระเจ้าของฉฉน ทรงโปรดเมตตาแก่ท่านทั้งสองเช่นที่ทั้งสองได้อบรมเลี้ยงดูฉฉนเมื่อเยาว์วัย”

(อัลอิสรอู : 24)

﴿ وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا

لِلْمُتَّقِينَ ۝٧٤﴾

(الفرقان : 74)

ความว่า: “และบรรดาผู้ที่กล่าวว่ ข้าแต่พระเจ้าเป็นเจ้าของเรา ขอพระองค์โปรดประทานแก่เราซึ่งคู่ครองของเราและลูกหลานของเรา ให้เป็นที่รื่นรมย์แก่สายตาของเรา และทรงทำให้เราเป็นแบบอย่างแก่บรรดาผู้ยำเกรง”

(อัลฟุรกอน:74)

﴿ رَبَّنَا وَأَدْخِلْهُمْ جَنَّاتٍ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدْتَهُمْ وَمَنْ صَلَحَ مِنْ ءَابَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ

وَذُرِّيَّتِهِمْ ۚ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝٨﴾

(غافر) 8)

ความว่า: “ข้าแต่พระเจ้าของเรา และขอพระองค์ทรงให้พวกเขาได้เข้าในสวนสวรรค์หลากหลายอันสถาพร ซึ่งพระองค์ได้ทรงสัญญาแก่พวกเขาพร้อมทั้งผู้กระทำความดีจากบรรพบุรุษของพวกเขา และคู่ครองของพวกเขาและลูกหลานของพวกเขา แท้จริงพระองค์ท่านนั้นเป็นผู้ทรงอำนาจ ผู้ทรงปรีชาญาณ”

(ฆอไฟรุ:8)

﴿ جَنَّاتٍ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ ءَابَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ ۗ وَالْمَلَائِكَةُ

يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ ۝٢٤﴾

(الرعد : 24)

ความว่า : “สวนสวรรค์ทั้งหลายอันสถาพร พวกเขาจะเข้าไปอยู่พร้อมกับผู้ทำดี จากบรรพบุรุษของพวกเขา และคู่ครองของพวกเขา และบรรดาลูกหลานของพวกเขา และมาลาอิกะฮะจะเข้ามาหาพวกเขาจากทุกประตู(ของสวนสวรรค์)”

(ฮัรรออูฏ :24)

1.2.2 อัลหะดีษ

จากการศึกษาอัลหะดีษที่เกี่ยวกับการศึกษา การอบรมบ่มเพาะจิตใจ จะพบว่าหะดีษนบี ﷺ ได้กล่าวถึงเรื่องการศึกษาในหลายหะดีษด้วยกัน หะดีษเหล่านั้นได้กล่าวถึงความสำคัญของการศึกษา ความประเสริฐของอุละมาอ์ หน้าที่ของพ่อแม่และครูบาอาจารย์ในการให้การศึกษา แก่ผู้อยู่ภายใต้การดูแล ผู้วิจัยขอยกบางหะดีษพอสรุปดังนี้

1-หะดีษที่เกี่ยวกับหน้าที่ของพ่อแม่ ครูบาอาจารย์ในการให้การศึกษา การสั่งสอน การอบรมดูแลผู้อยู่ภายใต้ความดูแล ดังที่ท่านนบี ﷺ ได้กล่าวว่า

((كل مولود يولد على الفطرة فأبواه يهودانه أو ينصرانه أو يمجسانه))

(رواه البخاري ، 2000 : 7161)

ความว่า : “เด็กๆทั้งหมดที่เกิดมานั้นล้วนบริสุทธิ์ แต่บิดามารดาของเขาต่างหากที่จะทำให้เขาเป็นพวกยิวหรือเป็นพวกคริสเตียนหรือเป็นพวกมณูชี (นุซาไฟ)”

(บันทึกโดย al-Bukhāriy, 2000 : 7161)

((مروا أولادكم بالصلاة وهم أبناء سبع سنين واضربوهم عليها وهم أبناء عشر))

(وفرقوا بينهم في المضاحع))

(رواه أبو داود ياسناد حسن : حديث حسن، د.ت. : 4706 , 4706)

ความว่า : “(บรรดาผู้ปกครองทั้งหลาย) จงสั่งใช้ลูกๆ(ทั้งหญิงและชาย)ของพวกเขา ให้ปฏิบัติภาระหะมาด(ไฟรฎ) เมื่อพวกเขาเริ่มอายุเจ็ดขวบ และพวกเขาจึงเจ็ดขวบ พวกเขาถ้าพวกเขายังละทิ้งการละหะมาด(ไฟรฎ)เมื่อพวกเขาเริ่มอายุสิบขวบ และพวกเขาจึงแยกที่นอนสำหรับพวกเขา (ระหว่างลูกชายและลูกหญิง)”

(บันทึกโดย Abu Dawud ค่ายสายรายงานดี เป็นหะดีษหะซัน , ม.ป.ป. : 4706 , 4706)¹

((كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ: فَالِإِمَامُ رَاعٍ وَهُوَ مَسْئُولٌ، وَالرَّجُلُ رَاعٍ عَلَى أَهْلِهِ وَهُوَ مَسْئُولٌ، وَالْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ عَلَى بَيْتِ زَوْجِهَا وَهِيَ مَسْئُولَةٌ، وَالْعَبْدُ رَاعٍ عَلَى مَالِ سَيِّدِهِ وَهُوَ مَسْئُولٌ، أَلَا فَكُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ))

(رواه البخاري، 2000 : 5067)

ความว่า : “ทุกๆ คนในหมู่พวกท่านเป็นผู้ปกครอง และทุกๆ คนในหมู่พวกท่านเป็นผู้รับผิดชอบต่อผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครอง อิมาม(ผู้นำประเทศ)เป็นผู้ปกครอง และเป็นผู้รับผิดชอบต่อผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครองของเขา สามิเป็นผู้ปกครองภายในครอบครัวของเขาและเป็นผู้รับผิดชอบต่อผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครองของเขา ภรรยาเป็นผู้ปกครองดูแลทุกสิ่งภายในบ้านของสามีนางและลูกๆของสามีนาง คนรับใช้เป็นผู้ดูแลทรัพย์สินของนายของเขาและเป็นผู้รับผิดชอบต่อสิ่งที่อยู่ภายใต้การดูแลของเขา ดังนั้นทุกคนในหมู่พวกท่านเป็นผู้ปกครอง และทุกคนในหมู่พวกท่านเป็นผู้รับผิดชอบต่อผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครอง”

(บันทึกโดย al-Bukhariy, 2000 : 5067)²

((إن الله تعالى سائل كل راع عما استرعاه أحفظ أم ضيع ، حتى يسأل الرجل عن أهل بيته))

(رواه ابن حبان ، د.ت. : 4493)

ความว่า : “แท้จริงอัลลอฮ์จะทรงถามทุกผู้ปกครองในสิ่งที่เขาได้ขอทำการปกครองดูแล ว่าเขาได้ดูแลผู้ที่อยู่ภายใต้การดูแลของเขาหรือเขาได้เพิกเฉยไม่ดูแลพวกเขา?(ทั้งๆที่พระองค์ทรงรอบรู้ในทุกสิ่งทั้งป่าวของพระองค์ก็ได้กระทำไป) จนกระทั่งพระองค์จะทรงถามถึงผู้เป็นหัวหน้าครอบครัว(สามี)ต่อการปกครองดูแล

¹ ซัยด์อัลอิมานีย์ กล่าวว่า “ หะดีษนี้เป็นหะดีษหะซัน เกาะที่หุ” หะดีษเลขที่ 495 (Abu Dawud,n.d.: 1/185)

² หะดีษนี้ยังได้บันทึกโดย Muslim ,ม.ป.ป. : 3408 ค่ายสำนวนที่แตกต่างจาก al-Bukhariy 2000 :5067

สมาชิกผู้อยู่ภายใต้การปกครองดูแลของเขา(ภรรยา ลูกๆและผู้ที่เขารับผิดชอบในการดูแล)”

(บันทึกโดย Ibn Hibban , n.d. : 4493)¹

2-หะดีษที่เกี่ยวกับความประเสริฐของให้การศึกษา การสั่งสอน การอบรมดูแล ผู้อยู่ภายใต้ความรับผิดชอบ ดังที่ท่านนบี ﷺ ได้กล่าวว่า

((ما نحل والد ولداً أفضل من أدب حسن))

(رواه الترمذي، د.ت.: 1957)

ความว่า : “ไม่มีสิ่งใดที่คุณพอมอบให้แก่ลูกศิษย์(มีคุณค่า)มากกว่าการให้การอบรมดูแลที่ดี”

(บันทึกโดย al-Tirmidhiy , n.d. : 1957)²

((لأن يؤدب أحدكم ولده خير له من أن يتصدق كل يوم بنصف صاع على المساكين))

(رواه الترمذي، د.ت.: 1956)

ความว่า : “แท้จริงการให้การอบรมสั่งสอนของผู้เป็นพ่อคนหนึ่งคนใดจากพวกท่านต่อลูกของเขานั้นเลิศยิ่งกว่า(มีผลบุญมากกว่า)จากการที่เขาได้รับบริจาคทานทุกๆวันสองลิตรให้กับบรรดาผู้ยากจน”

(บันทึกโดย al-Tirmidhiy , n.d.: 1956)³

((إذا أدب الرجل أمته فأحسن تأديبها وعلمها فأحسن تعليمها ثم أعتقها فتر وجهها كان له أجران وإذا آمن بعبسى ثم آمن بي فله أجران والعبد إذا اتقى ربه وأطاع موليه فله أجران))

(رواه مسلم ، د.ت. : 342)

¹ ซัยค์อัลอิลบานีย์ กล่าวว่า “ เป็นหะดีษเศาะหี้หฺ” ดู Silsilah al-Shahihah หะดีษเลขที่ 1636 (al-Albani ,n.d.:4/179)

² ซัยค์อัลอิลบานีย์ กล่าวว่า “ เป็นหะดีษญะอะอีฟ” (อัล ญามิอฺ , ม.ป.ป. : 5227)

³ ซัยค์อัลอิลบานีย์ กล่าวว่า “ เป็นหะดีษญะอะอีฟ” (อัล ญามิอฺ , ม.ป.ป. : 4642)

ความว่า : “เมื่อชายคนใดอบรมทาสหญิงของเขา ก็จงอบรมนางให้ดีที่สุด และเมื่อเขาสอนความรู้แก่นาง ก็จงให้ความรู้ที่ดีที่สุดแก่นาง และหลังจากที่เขาได้อบรมนางและให้ความรู้ที่ดีที่สุดแก่นางแล้วเขาได้ปลดปล่อยนางให้เป็นอิสระและสมรสกับนาง เขาจะได้รับรางวัลตอบแทนสองประการ และถ้าหากว่าเขาได้ศรัทธาต่ออันบิอฺฮฺชาอ์ก่อนแล้ว และต่อมาได้ศรัทธาต่ออัน เขาก็จะได้รับรางวัลตอบแทนสองประการ และ เมื่อทาสศรัทธา ยำเกรงต่อพระผู้อภิบาลของเขาและเชื่อฟังนายของเขา เขาก็จะให้รางวัลตอบแทนสองประการ”

(บันทึกโดย Muslim ,n.d. : 342)

1.2.3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

(1) เอกสารที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษา ตำราและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทางการศึกษาของอิหม่ามอัลเฆาะซาลีย์ ผู้วิจัยพบว่า มีตำราและงานเขียนที่เกี่ยวข้องหลายเล่ม ที่สำคัญพอสรุปดังนี้

1.1 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับอิหม่ามอัลเฆาะซาลีย์ โดยตรงดังนี้

ศอลิห์ อัหมัด อัชชามีย์ (Saleh Ahmad al-Shami) ได้เขียนเรื่อง “นักปราชญ์มุสลิมอิหม่ามอัลเฆาะซาลีย์” (أعلام المسلمين الإمام الغزالي) ท่านได้กล่าวในงานเขียนเล่มนี้ในสองประเด็นหลักคือ ชีวิตประวัติท่านอิหม่ามอัลเฆาะซาลีย์ และงานเขียนของท่านพร้อมทั้งหนังสืออิฮฺยาอ์ อุลุม อัลดีน

ยูซุฟ อัลเกาะรอฎะวี (Yusuf Al-qardawi) ได้เขียนเรื่อง “อิหม่าม อัลเฆาะซาลีย์ บัซนา มาฎีฮฺ วะนาฎีฮฺ” (الإمام الغزالي بين مادحيه وناقديه) ผู้เขียนได้เขียนถึงชีวประวัติท่านอิหม่ามตั้งแต่ยังเยาว์วัย ประวัติการศึกษา สภาพสังคมในสมัยท่านอิหม่าม และได้วิเคราะห์ความคิดเห็นของผู้ที่เห็นด้วยกับแนวคิดของอิหม่ามอัลเฆาะซาลีย์และผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับท่านโดยเฉพาะในเรื่องชะฮฺฎุฟ ผู้เขียนพยายามอธิบายเกี่ยวกับชะฮฺฎุฟในทัศนะของอิหม่ามอัลเฆาะซาลีย์และยังได้ตอบโต้ผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับท่านอิหม่ามด้วยหลักวิชาการ

1.2 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดของอิหม่ามอัลเฆาะซาลีย์ พอสรุปดังนี้

ฟัตฮียะฮ์ หะสัน สุไลมาน (Fathiah Hasan Sulaiman) ได้เขียนเรื่อง “ المنهج التربوي عند الإمام الغزالي (al-Madhab al-Tarbawi ‘Inda al-Imam al-Ghazali) ” งานเขียนเล่มนี้เป็นงานเขียนเพื่อร่วมสัมมนาในวาระครบรอบศตวรรษที่เก้าของการรำลึกถึงอิหม่าม อัลเฆาะซาลีย์ ที่จัดขึ้นที่

เมืองคัมภักดิ์ ระหว่างวันที่ 27 – 41 เดือนอาซาร์ ปี ค.ศ. 1961 ผู้เขียนได้วิเคราะห์แนวคิดของท่านอิหม่ามอัลเฆาะซาลีจากหนังสือต่างๆ ของท่านโดยเฉพาะจากหนังสือ อัยยูฮา อัลวะลัด

อับดุลฆอนีนีย์ อาบูคุด ('Abd al-Ghani 'Abud) ได้เขียนเรื่อง "อัลฟิกร์ อัลดัรบาวียี อินคา อัลอิหม่าม อัลเฆาะซาลี" (الفكر التربوي عند الإمام الغزالي كما يبدو من رسالته أيها الولد) เป็นงานเขียนที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวคิดทางการศึกษาของอิหม่ามอัลเฆาะซาลีจากหนังสือ Ayuha al-Walad ซึ่งเป็นหนังสือของท่านอิหม่ามอัลเฆาะซาลีที่เขียนถึงลูกศิษย์ของท่าน เพื่อตอบรับการขอแนะนำของเขาเกี่ยวกับสิ่งที่ผู้มีความรู้พึงปฏิบัติและหน้าที่ของผู้มีความรู้ดีต้องกระทำ หนังสือเล่มนี้ได้รับการตีพิมพ์จากโรงพิมพ์คาร์ลุฟิกร์ อัลอารอบี ปีใน ค.ศ. 1982

อัลคูลหาฟิซ อะห์มัด อาลาวี อัลบรู๊ซฮาด ('Abd al-Hafiz Ahmad 'Alawi al-Buraizad) ได้เขียนเรื่อง "นาซอริยะสุ อัลดัรบะวะยะสุ อัลดุคูลิยะสุ อินคัลอิหม่ามอัลเฆาะซาลี" (نظرية التربية الخلقية عند الإمام الغزالي) ผู้เขียนได้วิเคราะห์ถึงแนวคิดของท่านอิหม่ามอัลเฆาะซาลีเกี่ยวกับการอบรมบ่มนิสัยเด็กและที่เกี่ยวกับจรรยาบรรณชาตมุสลิมในทัศนะของอิหม่ามอัลเฆาะซาลีจากหนังสืออิหฺยาอฺ อุลูม อัคคินและหนังสืออื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เอกสารเล่มนี้ได้จัดตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1984 โดยโรงพิมพ์คาร์ลุฟุฏกออน อัมมาน

อับดุลสะลาม ยูซุฟ ('Abd al-Salam Yusof) ได้เขียนเรื่อง "อิหม่ามอัลเฆาะซาลี ปินคิติกันเบอรูกอตัน (Imam al-Ghazali Pendidikan Berkesan)" ท่านได้เขียนในหนังสือเล่มนี้เกี่ยวกับประวัติท่านอิหม่ามอัลเฆาะซาลีและแนวคิดทางการศึกษาของท่าน พร้อมทั้งเทคนิคการสอนในทัศนะของอิหม่ามอัลเฆาะซาลี ผู้เขียนได้ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดทางการศึกษา และเทคนิคการสอนในทัศนะของอิหม่ามอัลเฆาะซาลีจากหนังสือต่างๆของท่าน โดยเฉพาะหนังสือ Auha Alwalad และ หนังสืออิหฺยาอฺ อุลูม อัคคิน

อิบรานเอ็ม ณรงศ์รักษาเขต ได้เขียนหนังสือเรื่อง "ประวัติศาสตร์การศึกษาอิสลาม (History of Islamic Education)" และ "ปรัชญาการศึกษาอิสลาม (Philosophy of Islamic Education)" ท่านได้นำเสนอเกี่ยวกับความรู้ในทัศนะของอิหม่ามอัลเฆาะซาลี เทคนิคการสอนของอิหม่ามอัลเฆาะซาลี และแนวคิดทางการศึกษาของอิหม่ามอัลเฆาะซาลี ผู้เขียนได้อภิปรายถึงการแบ่งศาสตร์ในทัศนะของอิหม่ามอัลเฆาะซาลี ที่มาของศาสตร์ต่างๆ พร้อมกับการให้การสนับสนุนโดยเทียบโยงกับแนวคิดของนักการศึกษาสมัยใหม่ ซึ่งเป็นหนังสือที่พูดถึงแนวคิดของนักการศึกษาอิสลามที่รู้จักในสมัยก่อน หนังสือทั้งสองเล่มเป็นหนังสือบุกเบิกด้านการศึกษาอิสลามในรูปแบบภาษาไทยในแถบบ้านเรา เป็นหนังสือที่มีคุณค่าทางวิชาการเป็นอย่างมาก ผู้เขียนได้อ้างข้อมูลในหนังสือทั้งสองเล่มดังกล่าวจากหนังสือ Development of Muslim Educational Thought

ของ Mubd Sharif Khan เป็นส่วนใหญ่ และจากหนังสือของอิหม่ามอัลฆะฆะซาลีเองเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างครูและนักเรียน

(2) งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สำหรับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอิหม่ามอัลฆะฆะซาลี หนังสืออิฮฺยาอฺ อุลุม อัคดีน และแนวคิดทางการศึกษาของท่าน มีผู้ทำการวิจัยมาากทั้งที่เป็นภาษาไทย และภาษาอังกฤษในระดับปริญญาโทและปริญญาเอกจากมหาวิทยาลัยต่างๆ ทั่วโลก ผู้วิจัยขอขอบบางส่วนพอสรุปดังนี้

2.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอิหม่ามอัลฆะฆะซาลีและแนวคิดด้านปรัชญา ดังนี้
ศุไลมาน ดุญา (Sulyman Duyna) ได้วิจัยเรื่อง “อัลหะกะเษุฟี นะซุอร อัลอิหม่าม อัลฆะฆะซาลี (نظر الإمام الغزالي في الحقيقة หรือ Certainty According to al-Ghazali)” งานวิจัยเล่มนี้เป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก มหาวิทยาลัยอัลอัสฮฺรฺ ตีพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ Cairo: Dar al-Ma'rifah ในปี ค.ศ. 1963 ผู้วิจัยได้ศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดของท่านอิหม่ามอัลฆะฆะซาลีด้านปรัชญาในการแสวงหาความจริง ซึ่งผู้วิจัยได้ค้นคว้าข้อมูลจากหนังสือของท่านอิหม่ามอัลฆะฆะซาลีและหนังสือเกี่ยวกับชีวประวัติท่านอิหม่ามอัลฆะฆะซาลี

มูฮัมมัดนาบิล นูฟัล (Mohammad Nabil Nufal) ได้วิจัยเรื่อง “อะบูฮามีด อัลฆะฆะซาลี ฟีลสาฟาตุสุ วาอารออุสุ (أبو حامد الغزالي فلسفته وآراؤه)” งานวิจัยเล่มนี้เป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาโท คณะครุศาสตร์อิสลาม มหาวิทยาลัยอัยนุชชะมส์ อัลกออิเราะฮฺ ปี ค.ศ. 1967 ผู้วิจัยได้แบ่งงานวิจัยเล่มนี้เป็นสองตอนคือ ชีวประวัติท่านอิหม่ามอัลฆะฆะซาลี และแนวคิดของท่านอิหม่ามด้านปรัชญา ผู้วิจัยได้อธิบายถึงปรัชญาท่านอิหม่ามและแนวคิดของท่านพร้อมยกแนวคิดของท่านอื่นๆ ที่คล้ายกันมาสนับสนุนด้วย

2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทางการศึกษา พอสรุปดังนี้

อาารีฟ มุฟฎีอัลบารัจส (‘Aarif Mufidi al-Barjas) ได้วิจัยเรื่อง “อัลเตาญีฮฺ อัลอิสลามียฺ ลินนะซอ์ฟี ฟีลสะพะฮฺ อัลฆะฆะซาลี (التوجيه الإسلامي للنسأ في فلسفة الغزالي)” งานวิจัยเล่มนี้เป็นงานวิจัยวิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยอัยนุชชะมส์ อัลกออิเราะฮฺ ปี ค.ศ. 1982 ซึ่งผู้วิจัยได้วิเคราะห์ถึงปรัชญาของท่านอิหม่ามอัลฆะฆะซาลีเกี่ยวกับการแนะแนวทางการศึกษาสำหรับเด็กนักเรียนและผู้เรียนทั่วไป

อัยยิบ ดักดูลลอฮฺ (Ayub Dakhilullah) ได้วิจัยเรื่อง “อัลตุรฺบียะฮฺ อัลอิสลามียะฮฺ อิ้นดัลอิหม่าม อัลฆะฆะซาลี (التربية الإسلامية عند الإمام الغزالي)” เป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาโท คณะศึกษาศาสตร์อิสลาม มหาวิทยาลัยอัลอาวาฮาอีฮฺ ผู้วิจัยได้ศึกษาเกี่ยวกับการศึกษาในทัศนะของ

อิหม่ามอัลเจมาฮาลี และ ได้ค้นพบว่าการศึกษาในทัศนะของท่านอิหม่ามนั้นต้องครอบคลุมทั้ง 6 ด้านด้วยกันคือ อัศตริบะฮฺ อัรรูฮียะฮฺ (التربية الروحية) อัศตริบะฮฺ อัลอักลียะฮฺ(التربية العقلية) อัศตริบะฮฺ อัลอัคลาเกียฮฺ (التربية الأخلاقية) อัศตริบะฮฺ อันนัฟซียะฮฺ (التربية النفسية) อัศตริบะฮฺ อัลญิสมานียะฮฺ (التربية الجسمانية) และอัศตริบะฮฺ อัลอิจติมายียะฮฺ (التربية الاجتماعية) ผู้วิจัย ได้ศึกษา วิเคราะห์จากหนังสือต่างๆของท่านอิหม่ามโดยเฉพาะหนังสือ อิหฺยาอฺ อุลุม อัคดีน และ หนังสือ อัยยูซา อัลวะลัด

2.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหนังสืออิหฺยาอฺ อุลุม อัคดีน พอสรุปดังนี้

อับดุลลอล บิน อุบัยตุ บิน อิบาค อัลดุคัยบียฺ (‘Abdullah Bin ‘Ubad Bin ‘Ibad al-‘Utaibi) ได้วิจัยเรื่อง “อัลมะอะกิบะฮฺ อัลอะเกาะคียะฮฺ อะลา กิตาบ อิหฺยาอฺ อุลุม อัคดีน ลิอะบี หามิด อัลเจมาฮาลีฟี รุบออิ อัลอิบาคัด วะฟี รุบออิ อัลอิวาคัด (كتاب إحياء علوم الدين) ” (لأبي حامد الغزالي في ربيع العبادات وفي ربيع العادات) เป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สาขาอัลอะเกียฮฺ มหาวิทยาลัยอุมมุ อัลกุรอ ประเทศซาอุดีอาระเบีย ปีการศึกษา ส.ศ. 1427-1428 ผู้วิจัยได้ศึกษาเกี่ยวกับเนื้อหาในหนังสืออิหฺยาอฺ ส่วนอัลอิบาคัดและส่วนอัลอิวาคัด ที่มีการคิดและวิพากษ์วิจารณ์ทางวิชาการเกี่ยวกับการศรัทธาต่ออัลลอฮฺในเรื่อง ยาด (ذات) คุณลักษณะ (صفات) และการกระทำ (أفعال) และผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ สังเคราะห์การศรัทธาที่เบี่ยงเบนจากหลักการศรัทธาอะฮฺลิล อัซสุนนะฮฺ อะ อัลญะมาอะฮฺ พร้อมกันนั้นผู้วิจัยได้อธิบายถึงการศรัทธาที่ถูกต้อง และให้ข้อเสนอแนะบนพื้นฐานแห่งหลักการทางวิชาการ

ฟาห์ลิหฺ บิน มุฟลิหฺ บิน เคาะลัฟ อัคคฺศะรียฺ (Falih Bin Muflih Bin Khalaf al-Dusari) ได้วิจัยเรื่อง “อัลมะอะกิบะฮฺ อัลอะเกาะคียะฮฺ อะลา กิตาบ อิหฺยาอฺ อุลุม อัคดีน ลิ อัลเจมาฮาลีฟี รุบออิ อัลมุสลิคาค (ربيع المهلكات) ” (كتاب إحياء علوم الدين للغزالي في ربيع المهلكات) เป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาโท คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัยอุมมุ อัลกุรอ ประเทศซาอุดีอาระเบีย ปีการศึกษา ส.ศ. 1428-1429 ผู้วิจัยได้ศึกษาเกี่ยวกับเนื้อหาในหนังสืออิหฺยาอฺ ส่วนอัลมุสลิคาค ที่มีการคิดและวิพากษ์วิจารณ์ทางวิชาการเกี่ยวกับการศรัทธาในเรื่อง แนวทางศูฟีเกี่ยวกับการบ่มเพาะจิตใจ อัลกัซซัฟ อัลอิลุฮาม และผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ สังเคราะห์การศรัทธาที่เบี่ยงเบนจากหลักการศรัทธาอะฮฺลิล อัซสุนนะฮฺ อะ อัลญะมาอะฮฺ พร้อมกันนั้นผู้วิจัยได้อธิบายถึงการศรัทธาที่ถูกต้อง และให้ข้อเสนอแนะบนพื้นฐานแห่งหลักการทางวิชาการ

อามาล บินตุ อับดิรเราะห์มาน บิน อะหฺมัด บาห์นัซัล (Aamal Bintu ‘Abdurrahman Bin Ahmad Bahanshal) ได้วิจัยเรื่อง “อัลมะอะกิบะฮฺ อัลอะเกาะคียะฮฺ อะลา กิตาบอิหฺยาอฺ อุลุม อัคดีน ลิ อะบี หามิด อัลเจมาฮาลีฟี รุบออิ อัลมุญญิบาค (كتاب إحياء علوم الدين لأبي) ”

(حامد الغزالي في ربيع المنجيات” เป็นวิธานิพนธ์ปรัชญาโท คณะอัครอะฮะซุวะ อุดูดดิน สาขาอัลอะกีดะฮ์ มหาวิทยาลัยอุมมฺ อัลคูรอ ประเทศซาอุดีอาระเบีย ปีการศึกษา ฮ.ศ. 1428-1429 ผู้วิจัยได้ศึกษาเกี่ยวกับเนื้อหาในหนังสืออิหฺยาอ์ ส่วนอัลมุนญิบาค ที่มีการคิดและวิพากษ์วิจารณ์ทางวิชาการเกี่ยวกับการศรัทธาในเรื่องอัลกัซฟ์ การถือสันโดย การกลับตัว และผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ สังเคราะห์ การศรัทธาที่เบี่ยงเบนจากหลักการศรัทธาอะฮฺลุล อัสสุนนะฮ์ อะลญะมาอะฮ์ พร้อมกันนั้นผู้วิจัยได้อธิบายถึงการศรัทธาที่ถูกต้อง และให้ข้อเสนอแนะบนพื้นฐานแห่งหลักการทางวิชาการ

1.3 วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาชีวประวัติท่านอิหม่ามอัลเจมาฮะลีย์
2. เพื่อศึกษาความเป็นมาและเนื้อหาสาระของหนังสืออิหฺยาอ์ อุลุม อัลดีน
3. เพื่อศึกษาแนวคิดทางการศึกษาของอิหม่ามอัลเจมาฮะลีย์ในหนังสืออิหฺยาอ์

อุลุม อัลดีน

1.4 ความสำคัญและประโยชน์ของการวิจัย

1. ได้ทราบถึงชีวประวัติและผลงานทางวิชาการของอิหม่ามอัลเจมาฮะลีย์
2. ได้ทราบถึงความเป็นมาและเนื้อหาสาระในหนังสืออิหฺยาอ์ อุลุม อัลดีน
3. ได้ทราบถึงแนวคิดทางการศึกษาของอิหม่ามอัลเจมาฮะลีย์ในหนังสืออิหฺยาอ์
4. เป็นข้อมูลให้กับผู้ที่สนใจเกี่ยวกับแนวคิดทางการศึกษาในอิสลาม
5. เป็นประโยชน์ให้กับผู้อยู่ในวงการอิสลามศึกษา

อุลุม อัลดีน

1.5 ขอบเขตของการวิจัย

ในการศึกษาแนวคิดทางการศึกษาของอิหม่ามอัลเจมาฮะลีย์ในหนังสืออิหฺยาอ์ อุลุม อัลดีนครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาภายในขอบเขตต่อไปนี้

1. ศึกษาชีวประวัติและผลงานทางวิชาการของอิหม่ามอัลเจมาฮะลีย์
2. ศึกษาความเป็นมาและเนื้อหาสาระของหนังสืออิหฺยาอ์ อุลุม อัลดีน

3. ศึกษาแนวคิดทางการศึกษาของอิหม่ามอัลเมาะซาลีย์จากหนังสืออิหฺยาอ์ อุลูม อัลดีน ในบทกิตาบ อัลอิลม์ และบทอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับ การศึกษา การสอน และการฝึกอบรมมัมเฆาะเด็ก

1.6 ข้อตกลงเบื้องต้น

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดข้อตกลงเบื้องต้นไว้ดังนี้

1. การปริวรรตอักษรอาหรับ-ไทย และศัพท์ด้านอิสลามศึกษาผู้วิจัยจะใช้ของมหาวิทยาลัยอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี
2. การปริวรรตอักษรอังกฤษ-ไทยผู้วิจัยจะใช้ของห้องสมุดรัฐสภา(กองเกรส) สหรัฐอเมริกา
3. การแปลความหมายคัมภีร์อัลกุรอาน ผู้วิจัยจะใช้ความหมายที่แปลเป็นภาษาไทย โดยสมาคมนักเรียนเก่าอาหรับที่พิมพ์ โดยศูนย์กษัตริย์พะฮัดเพื่อการพิมพ์ อัลกุรอานแห่งนครมะดีนะฮ์ ส.ศ.1419
4. การแนะนำชื่อบุคคล สถานที่ ผู้วิจัยจะใช้ภาษาไทยพร้อมกับใช้ภาษาอังกฤษภายในวงเล็บ
5. การอ้างอิง ผู้วิจัยจะใช้วิธีการอ้างอิงแบบนาม-ปี(Author-Date) โดยจะระบุชื่อผู้แต่ง ปีที่พิมพ์ และเลขหน้าที่ใช้อ้างอิงในเครื่องหมายวงเล็บ (...) ทั้งนี้ หากผู้วิจัยเห็นว่าข้อมูลสำคัญที่ควรอ้างอิงเพิ่มเติม ผู้วิจัยก็จะใช้วิธีการอ้างอิงแบบเชิงอรรถ (Footnote)
6. การขยายความคำศัพท์เฉพาะและสถานที่ในอิดคิดที่สำคัญาผู้วิจัยจะอธิบายไว้ในวงเล็บหรือเชิงอรรถ
7. ประวัติย่อของบุคคลที่สำคัญผู้วิจัยจะเขียนประวัติโดยสังเขปไว้ในเชิงอรรถ
8. การอ้างอิงอัลกุรอาน ผู้วิจัยจะใช้มาตรฐานการอ้างอิงโดยระบุชื่อสูเราะฮ์ และลำดับอายะฮ์
- 9.การอ้างอิงอัลหะดีษ ผู้วิจัยจะอ้างด้วยบทหะดีษและคำแปลพร้อมระบุชื่อผู้บันทึกปีพิมพ์ หมายเลขหะดีษ หากหะดีษบันทึกโดยอัลบุกอรีและมุสลิมผู้วิจัยจะไม่ระบุระดับของหะดีษ ส่วนหะดีษที่บันทึกโดยผู้อื่นจะระบุระดับของหะดีษ
10. การแปลคำราหนังสือและเอกสารต่างๆที่เป็นภาษาต่างประเทศมาเป็นภาษาไทย ผู้วิจัยจะแปลความหมายโดยภาพรวมและจะคงรักษาความหมายของข้อความเดิมอย่างสมบูรณ์ที่สุด

11. ข้อมูลที่ได้จากหนังสือหรือคำร่าต่างๆผู้วิจัยจะอ้างถึงด้วยวิธีการเขียนนาม ปี โดยมีชื่อผู้แต่ง ปีที่พิมพ์ และเลขหน้าที่ใช้อ้างอิงในเครื่องหมายวงเล็บ

12. รูปแบบการพิมพ์งานวิจัย ผู้วิจัยใช้คู่มือการเขียนและการพิมพ์วิทยานิพนธ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ปี 2545 และคู่มือการวิจัยเพื่ออิสลามศึกษาของวิทยาลัยอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ปี 2548

สัญลักษณ์ที่ใช้ในการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้สัญลักษณ์ดังนี้

1. สัญลักษณ์ ๕ เป็นภาษาอาหรับที่มาจากคำว่า “ศุบหานะฮู อะละฮาลา” ซึ่งมีความหมายว่า “พระองค์ทรงมหาวริสุทธ์และสูงส่งยิ่ง” เป็นคำสุภาพที่มุสลิมใช้กล่าวขย่งและสรรเสริญพระองค์อัลลอฮู หลังจากที่ได้อ่านนามพระองค์

2. สัญลักษณ์ ๖ เป็นภาษาอาหรับที่มาจากคำว่า “ศ็อลลัลลอฮู อะลัยฮิ อะสลัม” ซึ่งมีความหมายว่า “ขออัลลอฮูทรงประทานความโปรดปรานและความสันติแก่ท่าน” เป็นคำสุภาพที่มุสลิมใช้กล่าวขย่งท่านศาสดามุฮัมมัด หลังจากที่ได้อ่านนามของท่าน

3. สัญลักษณ์ ๗ เป็นภาษาอาหรับที่มาจากคำว่า “เราะฎ็ยัลลอฮูอันฮู” ซึ่งมีความหมายว่า “ขออัลลอฮูทรงพึงพอพระทัยแก่เขา” เป็นคำสุภาพที่มุสลิมใช้กล่าวให้เกียรติบรรดาเศาะหาบะฮ์ผู้ซึ่งได้ชีวิตร่วมสมัยกับท่านศาสดา

4. สัญลักษณ์ ๘ เป็นภาษาอาหรับที่มาจากคำว่า “เราะฎ็ยัลลอฮูอันฮูม” ซึ่งมีความหมายว่า “ขออัลลอฮูทรงพึงพอพระทัยแก่พวกเขา” เป็นคำสุภาพที่มุสลิมใช้กล่าวให้เกียรติบรรดาเศาะหาบะฮ์ผู้ซึ่งได้ชีวิตร่วมสมัยกับท่านศาสดา

5. (.....) วงเล็บปีกกาจะใช้สำหรับอายะฮ์อัลกุรอาน

6. ((.....)) วงเล็บคู่จะใช้สำหรับคัวบทอัลหะดีษ

7. (.....) วงเล็บเดี่ยวจะใช้สำหรับการเขียนรายการอ้างอิง และการอธิบายศัพท์

ที่สำคัญ

8. “.....” อัญประกาศจะใช้สำหรับการแปลอัลกุรอาน อัลหะดีษ ชื่อหนังสือ และคำพูดของอุละมาฮ์

1.7 นิยามศัพท์เฉพาะ

แนวคิดทางการศึกษา หมายถึง แนวความคิดของอิหม่ามอัลเฆาะซาลีย์ที่สามารถใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติทางการศึกษา

1.8 วิธีดำเนินการวิจัย

1.8.1 รูปแบบของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสารเชิงพรรณนา (Descriptive Research) โดยศึกษาจากหนังสืออิหฺยาอ์ อุลูม อัคดีน

1.8.2 การทบทวนแหล่งข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ได้ศึกษาจากแหล่งข้อมูลที่สำคัญ 2 แหล่ง คือ

1.8.2.1 เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) มีดังนี้

- 1) หนังสืออรรถาธิบายอัลกุรอาน
- 2) หนังสืออัลหะดีษและหนังสืออรรถาธิบายอัลหะดีษ
- 3) หนังสือ อิหฺยาอ์ อุลูม อัคดีนและหนังสืออื่นๆของท่าน

อิหม่าม อัลเฆาะซาลีย์

1.8.2.2 เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) มีดังนี้

- 1) หนังสือของท่านอิหม่ามอัลเฆาะซาลีย์ที่ได้อธิบายขยายความหรือย่อ หรือแปลโดยผู้อื่น
- 2) หนังสือและตำราที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการศึกษาอิสลามและแนวคิดทางการศึกษา
- 3) เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอิหม่ามอัลเฆาะซาลีย์ การศึกษาอิสลามและแนวคิดทางการศึกษา

1.8.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยใช้หลักเกณฑ์และแนวทางในการเก็บรวบรวมข้อมูลดังต่อไปนี้

1.8.3.1 ศึกษาโครงการอัลกุรอานและอัลหะดีษต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาจากอุลมะมาอ์ดัตฟิรฺ(มุฟัสสิรูน)และอุลมะมาอ์หะดีษ(มุหัดดีศูน)ในหนังสืออรรถาธิบายอัลกุรอานและหนังสืออธิบายอัลหะดีษ

1.8.3.2 ศึกษาตำราและเอกสารต่างๆที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับชีวประวัติท่านอิหม่ามอัลเฆาะซาลีซึ่งที่เป็นภาษาอาหรับ ภาษามลายู และภาษาไทย

1.8.3.3 ศึกษาข้อมูลในหนังสืออิหฺยาอ์ อุลุม อัคดีนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา

1.8.3.4 ศึกษาแนวคิดทางการศึกษาของอิหม่ามอัลเฆาะซาลีในหนังสืออิหฺยาอ์ อุลุม อัคดีนตามหัวข้อที่ได้กำหนด

1.8.3.5 ศึกษาโครงการอัลกุรอานและอัลหะดีษที่อิหม่ามอัลเฆาะซาลีได้อ้างถึงในหนังสืออิหฺยาอ์ อุลุม อัคดีนจากหนังสืออรรถาธิบายอัลกุรอานและหนังสืออธิบายอัลหะดีษอีกครั้งหนึ่งเพื่อทำความเข้าใจกับอายุและหะดีษดังกล่าว และเพื่อทราบถึงระดับของหะดีษ

1.8.3.6 ศึกษาตำราและหนังสือที่เขียนโดยอุลมะมาอ์ดัตฟิรฺบะฮฺสุสมัยใหม่ทั้งหมดถึงแนวคิดของอิหม่ามอัลเฆาะซาลี

1.8.3.7 ศึกษาหนังสือที่เขียน โดยอิหม่ามอัลเฆาะซาลี้นอกเหนือจากหนังสืออิหฺยาอ์ อุลุม อัคดีน ในหัวข้อที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเพื่อเปรียบเทียบกับแนวคิดของท่าน

1.8.4 การจัดทำข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้เกี่ยวข้องกับอายุสุอัลกุรอานและหะดีษ ข้อมูลเกี่ยวกับชีวประวัติของอิหม่ามอัลเฆาะซาลี ข้อมูลเกี่ยวกับหนังสืออิหฺยาอ์ อุลุม อัคดีน และแนวคิดทางการศึกษาของอิหม่ามอัลเฆาะซาลีจากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิ ผู้วิจัยได้ศึกษา รวบรวมแล้วแยกตามหัวข้อที่ได้กำหนดคือ

1.8.4.1 ชีวประวัติอิหม่ามอัลเฆาะซาลีและผลงานทางวิชาการ

1.8.4.2 ความเป็นมาและเนื้อหาสาระในหนังสืออิหฺยาอ์ อุลุม อัคดีน

1.8.4.3 แนวคิดทางการศึกษาของอิหม่ามอัลเจมาซาลีย์

1.8.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลการวิจัยครั้งนี้เกี่ยวข้องกับแนวคิดของอิหม่ามอัลเจมาซาลีย์ทางการศึกษา ผู้วิจัยจะทำการวิเคราะห์โดยใช้หลักการต่อไปนี้

1.8.5.1 หลักการตีฟีร

แนวคิดของท่านอิหม่ามอัลเจมาซาลีย์ที่มีการอ้างถึงอะฮ์ลุลกุรอาน ผู้วิจัยจะใช้หลักการตีฟีรบิดมะยูร หมายถึงการอธิบายกุรอานด้วยอัลกุรอาน หรือหะดีษ หรืออะษัร โดยยึดหลักฐานที่ชัดเจนที่สุดในการอธิบาย

1.8.5.2 หลักการหะดีษ

แนวคิดของท่านอิหม่ามอัลเจมาซาลีย์ที่มีการอ้างถึงหะดีษท่านนบี ﷺ ผู้วิจัยจะยึดหะดีษเศาะหีห¹ และหะดีษหะสัน² ในการประกอบการอธิบายเพื่อยืนยันในความถูกต้อง ส่วนหะดีษเศาะอ์ฟ³ นั้นจะใช้อ้างอิงเฉพาะบางกรณีเท่านั้น ในขณะที่หะดีษเมฆูอ⁴ นั้นจะไม่ใช้ในการอ้างอิงไม่ว่าในกรณีใดๆทั้งสิ้น อย่างไรก็ตามเมื่อมีหะดีษที่ขัดแย้งกันไม่ว่าจะเป็นในด้านเนื้อหา หรือระดับของหะดีษ ผู้วิจัยจะชี้แจงระดับของหะดีษทั้งสองหะดีษและจะยึดเอาหะดีษที่มีระดับเหนือกว่าเสมอ

1.8.6 แหล่งเก็บข้อมูล

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลเอกสารจากแหล่งข้อมูลดังต่อไปนี้

1. สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี
2. ห้องสมุดวิทยาลัยอิสลาม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี
3. หอสมุดมหาวิทยาลัยอิสลามยะลา

¹ หมายถึงหะดีษที่มีสายรายงานติดต่อกัน ผู้รายงานเป็นผู้มีคุณธรรม มีความจำดีเยี่ยม (จำด้วยใจและจำด้วยการจดบันทึก) ตั้งแต่ผู้รายงานคนสุดท้ายจนถึงท่านเราะซูล ﷺ ไม่มีความบกพร่องและขัดแย้งกับลักษณะของหะดีษที่มีความเชื่อถือได้มากกว่า (Ibn al-Salah,n.d.:1/9 , al-Suyuti,n.d.:1/63 และ al-Tahhan,1985:34)

² หมายถึงหะดีษที่ต่อยกว่าหะดีษเศาะหีห¹ ในเรื่องของความจำ ส่วนเงื่อนไขอื่นนั้นเหมือนกันทุกอย่าง (Ibn al-Salah,n.d.:1/19 , al-Suyuti,n.d.:1/153,al-'Iraqi,n.d.:1/43 และ al-Tahhan,1985:45)

³ หมายถึงหะดีษที่ขาดเงื่อนไขใดเงื่อนไขหนึ่งหรือมากกว่าที่เป็นที่ยอมรับว่าเป็นเงื่อนไขของหะดีษเศาะหีห¹และหะดีษหะสัน (Ibn al-Salah,n.d.:1/25 , al-Suyuti,n.d.:1/179 และ al-'Iraqi,n.d.:1/63)

⁴ หมายถึงคำพูดที่กล่าวอ้างหรืออุทธรณ์นามอกเหนือจากคำกล่าวของท่านเราะซูล (al-Tahhan,1985:45)

4. หอสมุดมหาวิทยาลัยมาลาชา ประเทศมาเลเซีย (UM)
5. หอสมุดมหาวิทยาลัยอิสลามนานาชาติมาเลเซีย ประเทศมาเลเซีย (UIAM)
6. เว็บไซต์ต่างๆเช่น

- <http://www.ghazali.org>
- <http://www.naseh.net>
- <http://www.moudir.com>
- <http://www.7nona.com>
- <http://www.lakii.com>
- <http://www.alshwamkh.com>

7. CD ต่างๆ เช่น

- al-Maktabah al-Shamilah
- Maktabah Talib al-'Ilmi

Prince of Songkla University
Pattani Campus